Anna Bojęś-Białasik

Relikty późnośredniowiecznych konstrukcji drewnianych odkrytych podczas badań na terenie placu Szczepańskiego w 2009 roku

Długo oczekiwana przebudowa placu Szczepańskiego w Krakowie, zrealizowana w roku 2010, stała się okazją do przeprowadzenia w roku 2009 wyprzedzających rozpoznań archeologicznych, które przyniosły wyjątkowo obfite i ciekawe rezultaty[1]. Obszar dzisiejszego placu obejmuje bowiem teren, którego historię tworzyły kolejne fazy przekształceń funkcjonalno-przestrzennych i architektonicznych, w sposób zasadniczy zmieniających jego krajobraz. Przede wszystkim w południowej części dzisiejszego placu stał duży, otoczony murem kościół parafialny św. Szczepana, wzniesiony – co nie ulega wątpliwości – przed rokiem 1300[2], na zapleczu którego istniała murowana zabudowa mieszczańska, usytuowana na wydzielonych działkach[3].

Kościół otoczony był cmentarzem; jego istnienie potwierdziły liczne pochówki odkryte podczas badań terenowych, prowadzonych w latach sześćdziesiątych XX wieku[4]. Parafia św. Szczepana należała do największych krakowskich parafii, obejmując tereny zachodnich przedmieść Krakowa i sięgając

[1] Badania archeologiczne prowadzone były przez zespół pod kierunkiem Elżbiety Dubis; rejestracje i badania architektoniczne prowadziły Maria Bicz-Suknarowska i Anna Bojęś-Białasik. Szczegółowe informacje dotyczące stratygrafii i datowania odsłoniętych reliktów architektury murowanej i drewnianej oraz zabytków ruchomych zawarte zostały w opracowaniu wykonanym przez Elżbietę Dubis. Autorka niniejszego artykułu składa serdeczne podziękowania panu dr. Dariuszowi Niemcowi za konsultacje, korekty i udostępnienie materiałów oraz za wszechstronną pomoc w pracy nad tekstem.

[2] W źródłach pisanych kościół św. Szczepana wzmiankowany jest po raz pierwszy w 1300 r. (Zabielska A.: *Architektura i sztuka zburzonego kościoła Świętego Szczepana w Krakowie*. Kraków 2011, s. 15), zaś przed rokiem 1327, jak wynika to z dokumentu biskupa krakowskiego Jana Grota, zaczął pełnić funkcje parafialne (Goras M.: *Zaginione gotyckie kościoły Krakowa*. Kraków 2003, s. 51). Jeżeli prawdziwa jest informacja, że w zachowanych reliktach murów kościoła wczesnogotyckiego (?) miano zidentyfikować wątek wendyjski (*ibidem*, s. 55), to w świetle naszej obecnej wiedzy o początkach architektury ceglanej Krakowa można sądzić, że okres budowy tej świątyni należy odnosić do drugiej połowy XIII w. Należy też zwrócić uwagę na fakt, że najprawdopodobniej już w okresie panowania Władysława Łokietka musiało funkcjonować prezbiterium, odkopane w latach 1963–1965, na co pośrednio może wskazywać planigrafia przykościelnego cmentarza, gdyż daleko na zewnątrz poza murami tej części świątyni odkryto groby wyposażone w monety emitowane przez tego władcę – zob. Radwański K.: *Sprawozdanie z badań nad przedlokacyjnym Krakowem w 1963 r.* „Materiały Archeologiczne" 1965, t. 6, s. 213.

[3] Paszenda J.: *Budowle jezuickie w Polsce XVI–XVIII w. T. 3.* Kraków 2006, s. 20 i il. 130.

[4] Relikty gotyckiego kościoła św. Szczepana odkryto po raz pierwszy w latach 1963–1965 w wykopach w południowo-wschodniej części placu Szczepańskiego, nadzorowanych przez Kazimierza Radwańskiego (Radwański K.: *Sprawozdanie… w 1963 r.*, s. 213; idem: *Sprawozdanie z badań nad przedlokacyjnym Krakowem w roku 1964 r.* „Materiały Archeologiczne" 1966, t. 7, s. 275; idem: *Sprawozdanie z badań nad przedlokacyjnym Krakowem prowadzonych w 1965 r.* „Materiały Archeologiczne" 1967, t. 8, s. 253). Odsłonięto wówczas fundamenty murów gotyckiego prezbiterium kościoła św. Szczepana oraz fundamenty filarów łuku tęczowego (idem: *Sprawozdanie… w 1963 r.*, s. 213; idem: *Sprawozdanie… w 1964 r.*, s. 275; idem: *Sprawozdnie… w 1965 r.*, s. 253). W bezpośrednim sąsiedztwie kościoła św. Szczepana natrafiono też na groby szkieletowe, wyposażone w monety świadczące o istnieniu cmentarza przykościelnego co najmniej od czasów Władysława Łokietka (idem: *Sprawozdanie… w 1963 r.*, s. 213; idem: *Sprawozdanie… w 1964 r.*, s. 275; idem: *Sprawozdanie… w 1965 r.*, s. 253). Zaobserwowano też, że jeden z grobów szkieletowych został przecięty przez mur kościoła gotyckiego, co może wskazywać na istnienie w tym miejscu starszej (późnoromańskiej?) budowli sakralnej o mniejszej skali założenia (idem: *Sprawozdanie… w 1965 r.*, s. 253) lub na istnienie na tym obszarze starszego cmentarza nieprzykościelnego, jak alternatywnie interpretuje ten fakt Agnieszka Zabielska (Zabielska A.: *Architektura i sztuka…*, s. 31–32, przyp. 54). Odkrycie w tej strefie rozległego i nieprzykościelnego cmentarza wczesnośredniowiecznego zostało potwierdzone w badaniach archeologicznych prowadzonych w 2009 r. pod kierunkiem Elżbiety Dubis. Warto też zauważyć, że w warstwach nadcalcowych na terenie placu Szczepańskiego, rozpoznanych w sąsiedztwie kościoła św. Szczepana, zalegały wczesnośredniowieczne konstrukcje drewniane, zniszczone wtórnie przez wkopy grobowe (Radwański K.: *Sprawozdanie… w 1964 r.*, s. 275).

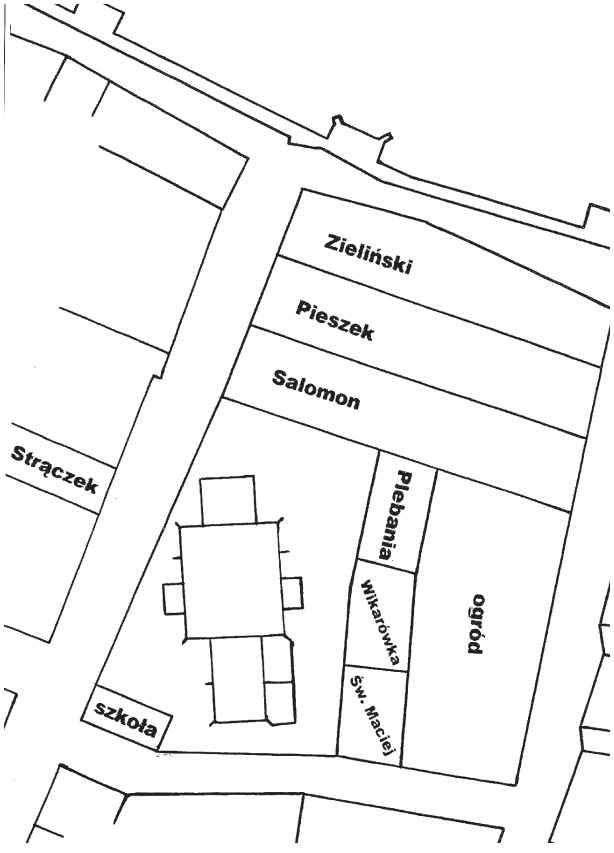

Rejon placu Szczepańskiego na planie Mosano i Chavanne z 1796 r.; z zasobu ANK, sygn. Zb.kart. II-22-06

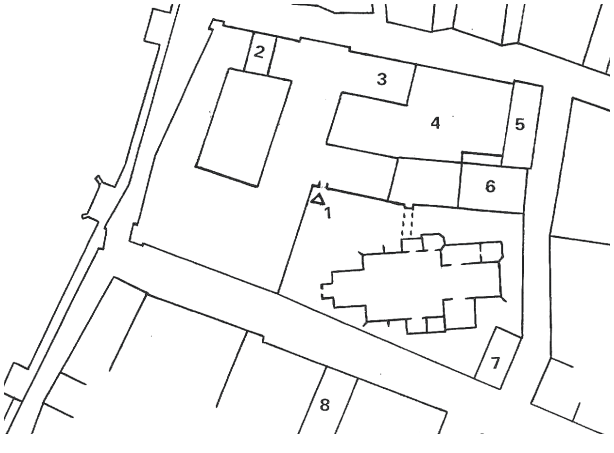
aż do Bronowic Wielkich[5]. Charakterystyczna – niewykluczone, że przedlokacyjna – orientacja kościoła utrwalana była przez jego kolejne przebudowy i stanowiła punkt wyjścia dla rozwoju przestrzennego całego bloku zabudowy. Nie znamy pierwotnej formy i rozmiarów kościoła św. Szczepana, natomiast źródła i badania architektoniczne potwierdziły, że w gotyckiej fazie była to świątynia dwunawowa, o sklepieniach wspartych na dwóch filarach centralnych[6]. Zachowana ikonografia wskazuje, że dzięki wysokiemu gotyckiemu dachowi kościół wyróżniał się w panoramie miasta, a jego bryłę można porównać do bryły kościoła św. Marka[7]. W bezpośrednim sąsiedztwie prezbiterium kościoła w granicach muru otaczającego kościół znajdował się niewielki budynek szkoły parafialnej, a w północno-wschodniej partii obecnego placu istniał kolejny średniowieczny kościół – św. św. Macieja i Mateusza, który ze względu na niewielkie rozmiary zwany był powszechnie kaplicą. Po północnej stronie kościoła znajdowała się plebania i wikarówka z ogrodem[8].

Nie bez przeszkód objęli jezuici zespół budowli na dzisiejszym placu Szczepańskim. W roku 1585 nastąpiło objęcie kaplicy św. św. Macieja i Mateusza, trzy lata później zakupiono dwie kamienice przy ulicy Szczepańskiej (po zachodniej stronie cmentarza) w celu przebudowy na nowicjat, a dopiero w 1589 roku nastąpiło objęcie samego kościoła św. Szczepana[9]. Kłopoty formalne sprawiły, że nowicjat ostatecznie urządzono w dawnych budynkach plebanii i wikarówki, anektując kaplicę św. św. Macieja i Mateusza i dobudowując nowy obiekt wzdłuż dzisiejszej ulicy św. Tomasza[10]. Kamienice do roku 1593 przebudowano na klasztor.

[5] Paszenda J.: *Budowle jezuickie*…, s. 20.
[6] *Ibidem*, s. 43.
[7] *Ibidem*, część ilustracyjna tomu, il. 132, 134.
[8] *Ibidem*, s. 21.
[9] *Ibidem*, s. 19–21.
[10] *Ibidem*, s. 21, 243–245.

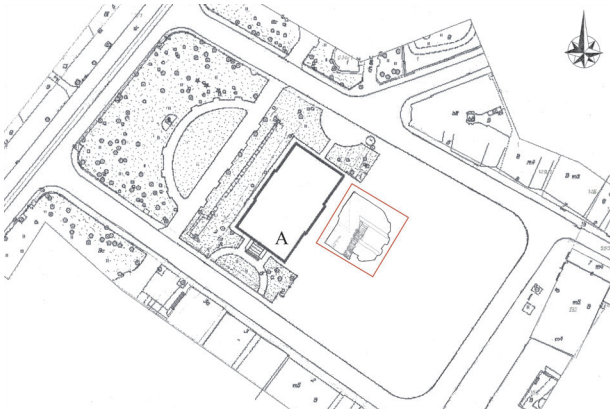

Otoczenie kościoła św. Szczepana w Krakowie w XVI w.; reprod. za: Paszenda J.: Budowle jezuickie w Polsce XVI–XVIII w. T. 3. *Kraków 2006, il. 130*

Budynki nowicjackie w XVIII w.: 1 – główne wejście, 2 – wjazd na podwórze; 3 – refektarz z 1593 r.; 4 – ogród; 5 – zakrystia i infirmeria; 6 – kaplica św. św. Macieja i Mateusza; 7 – szkoła parafialna; 8 – plebania (po 1588 r.); reprod. za: Paszenda J.: Budowle jezuickie w Polsce XVI–XVIII w. T. 3. *Kraków 2006, il. 133*

Zrujnowany kościół gotycki przebudowali i rozbudowali jezuici w XVII wieku, zmieniając całkowicie jego system konstrukcyjny oraz dobudowując m.in. dwie kaplice[11]. Odebraną jezuitom w roku 1732 parafię i kościół św. Szczepana przekazano jako uposażenie Uniwersytetowi Krakowskiemu, pozostawiając w gestii nowicjatu jedynie kaplicę św. św. Macieja i Mateusza[12]. Po kasacie zakonu w roku 1774 zabudowania pojezuickie funkcjonowały jako siedziba koszar, po czym

Zarys wykopu archeologicznego na placu Szczepańskim podczas badań w 2009 r., oznaczony na czerwono; A – Pałac Sztuki, oprac. Anna Bojęś-Białasik, 2009

zostały zburzone, tak jak i obydwa kościoły, co miało miejsce przed rokiem 1809[13]. Następnie na przełomie XIX i XX wieku w zachodniej części obecnego placu wzniesiono zaprojektowany przez Franciszka Mączyńskiego gmach Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie, który pozostaje obecnie najbardziej rozpoznawalnym atrybutem placu.

W świetle uzyskanych w roku 2009 wyników badań najbardziej interesującą fazą rozwoju przestrzennego obszaru dzisiejszego placu Szczepańskiego jest okres późnego średniowiecza, czyli długi odcinek czasu, zamknięty ostatecznie w okresie nowożytnym faktem przejęcia terenu wraz z zabudową przez jezuitów pod koniec XVI wieku. Na podstawie rozpoznań można przypuszczać, że objęte, a następnie przebudowane przez jezuitów kamienice mieszkalne, usytuowane po zachodniej stronie kościoła św. Szczepana, nawiązywały do tradycyjnego rozlokowania przestrzennego zabudowy mieszczańskiej w obrębie działki, co oznaczało gospodarczo-pomocniczą funkcję partii terenu usytuowanego na zapleczu budynku mieszkalnego. Jednym z bardziej interesujących aspektów badań było ujawnienie olbrzymiej liczby rozmaitych późnośredniowiecznych konstrukcji drewnianych, które odsłaniano sukcesywnie na kolejnych poziomach, począwszy od głębokości około 1,5 m od współczesnego poziomu nawierzchni placu. Wśród odsłoniętych wówczas reliktów zidentyfikowano pozostałości drewnianej zabudowy mieszkalnej i gospodarczej, drewnianą drogę o powierzchni moszczonej układanymi równolegle deskami, plecionkowe konstrukcje płotów i zagród dla zwierząt, zachowane negatywowo konstrukcje obiektów o cembrowinach szalowanych deskami oraz wiele innych drobnych elementów związanych z funkcją gospodarczą zapleczy działek mieszczańskich. Stan zachowania poszczególnych konstrukcji był różny, od nieczytelnych pod względem formy resztek rozlasowanego drewna do bardzo dobrze zachowanych przestrzennych konstrukcji plecionek. Prócz tego natrafiono na pozostałości pieca zbudowanego z wielkoformatowych cegieł łączonych gliną,

[11] *Ibidem*, s. 20–21, 43. Były to dwie kaplice dobudowane w 1624 r.: kaplica św. Ignacego od południa oraz kaplica św. Stanisława od północy.

[12] *Ibidem*, s. 20.

[13] *Ibidem*, s. 22.

Relikty ceglanego pieca odkrytego w sondażu archeologicznym, fot. Anna Bojęś-Białasik, 2009

który mógł obsługiwać poświadczoną tutaj źródłowo łaźnię lub browar wzmiankowany już w XIV wieku[14].

Uczytelniono także plan samego kościoła, odsłaniając dolne partie jego murów oraz starsze, wczesnośredniowieczne pochówki szkieletowe. Na obszarze objętym badaniami ujawniono także nieliczne (biorąc pod uwagę rozległą skalę założenia) pozostałości kamiennych murów kolegium jezuickiego[15]. Towarzyszące pozostałościom drewnianym warstwy ziemne przesycone licznymi poziomami spalenizny oraz ślady spalonych konstrukcji i przepalonej polepy świadczyły o częstych pożarach, jakie nawiedzały ten rejon. Fakt ten nie dziwi w obliczu stwierdzonej badaniami intensywności i długiej tradycji trwania na obszarze obecnego placu Szczepańskiego zabudowy drewnianej różnego typu, która jako łatwopalna bez trudu padała ofiarą ognia.

Najliczniej reprezentowane były relikty drewnianej zabudowy mieszkalno-gospodarczej w postaci nadpalonych i zniszczonych belek podwalinowych, zachowanych w typowych układach konstrukcyjnych obiektów, elementy wyższych partii konstrukcji w postaci zawalonych belek oczepowych oraz rozrzuconych fragmentów konstrukcji o charakterze szkieletowym. Solidne belki podwalinowe, ułożone bezpośrednio na gruncie, oraz belki oczepowe miały przekrój okrągły lub prostokątny. Ujawniane sukcesywnie pozostałości obiektów drewnianych wskazywały na stosowanie różnych typów konstrukcji, przy czym punkty węzłowe podwalin – narożniki obiektów – wznoszone były przy zastosowaniu konstrukcji zrębowej.

Relikty wskazują, że pod niektóre narożniki podkładano krótkie belki, których pozycję stabilizowano wbitymi pod kątem grubymi kołkami[16].

[14] Piec zachowany był reliktowo, ograniczał się do fragmentu podłużnego, sklepionego kolebkowo tunelu, co mogło również wskazywać na konstrukcję pieca gospodarczego, np. browarniczego. Do budowy pieca użyto cegieł palcówek o wymiarach 9 na 13,5 na 29,5 cm, które łączono gliną. Sklepienie tunelu wykonano bardzo charakterystycznie z cegieł układanych wozówkowo. Przepalona glina i widoczne liczne okopcenia potwierdzają identyfikację reliktów jako pozostałości urządzenia ogniowego. Niestety, ilość zachowanych reliktów nie upoważniała do podjęcia próby rekonstrukcji tego urządzenia.

[15] Badania potwierdziły, że znaczne partie kamiennych murów kolegium zostały rozebrane (wyrabowane), a odzyskany materiał budowlany został użyty wtórnie w nieokreślonym miejscu.

[16] Relikty identycznie skonstruowanych narożników XIV-wiecznych kramów drewnianych odkryto podczas badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych w roku 2004 w zachodniej części Rynku Głównego w Krakowie, zob. Bojęś-Białasik A., Zaitz M.: Kramy drewniane odkryte w 2004 roku po zachodniej stronie Sukiennic na Rynku Głównym w Krakowie. W: *II Forum Architecturae Poloniae Medeivalis* Red. K. Stala. Kraków 2011, s. 106.

Dokumentacja fotograficzna i rysunkowa pozostałości budynku o konstrukcji zrębowej oraz konstrukcji plecionkowej, fot. i oprac. Anna Bojęś-Białasik, 2009

Dokumentacja fotograficzna i rysunkowa narożnika spalonego obiektu o konstrukcji szachulcowej, fot. i oprac. Anna Bojęś-Białasik, 2009

Kolejne ślady wskazywały na stosowanie w wyższych partiach obiektów konstrukcji szkieletowej, opartej na słupach lub rzędzie pionowych kołków spinanych poziomymi ryglami tworzącymi szkielet nośny wypełniany elementami wylepianymi gliną (szachulec). Miejscowo zachowały się także relikty rzędu pionowych i dosyć cienkich deszczułek łączonych na wpust trójkątny i własne pióro jako wypełnienie szkieletu obiektu o niewielkiej skali. Na całym obszarze objętym badaniami ujawniono także ogromną liczbę niecharakterystycznych pojedynczych fragmentów desek, belek, dranic i kołków, które można łączyć ze znajdującą się tutaj zabudową. Położenie wielu fragmentów konstrukcji sugerowało, że spadły z wyższych partii ścian obiektów, dachu lub jego poszycia, ulegając wtórnemu przemieszczeniu na wskutek destrukcji budowli.

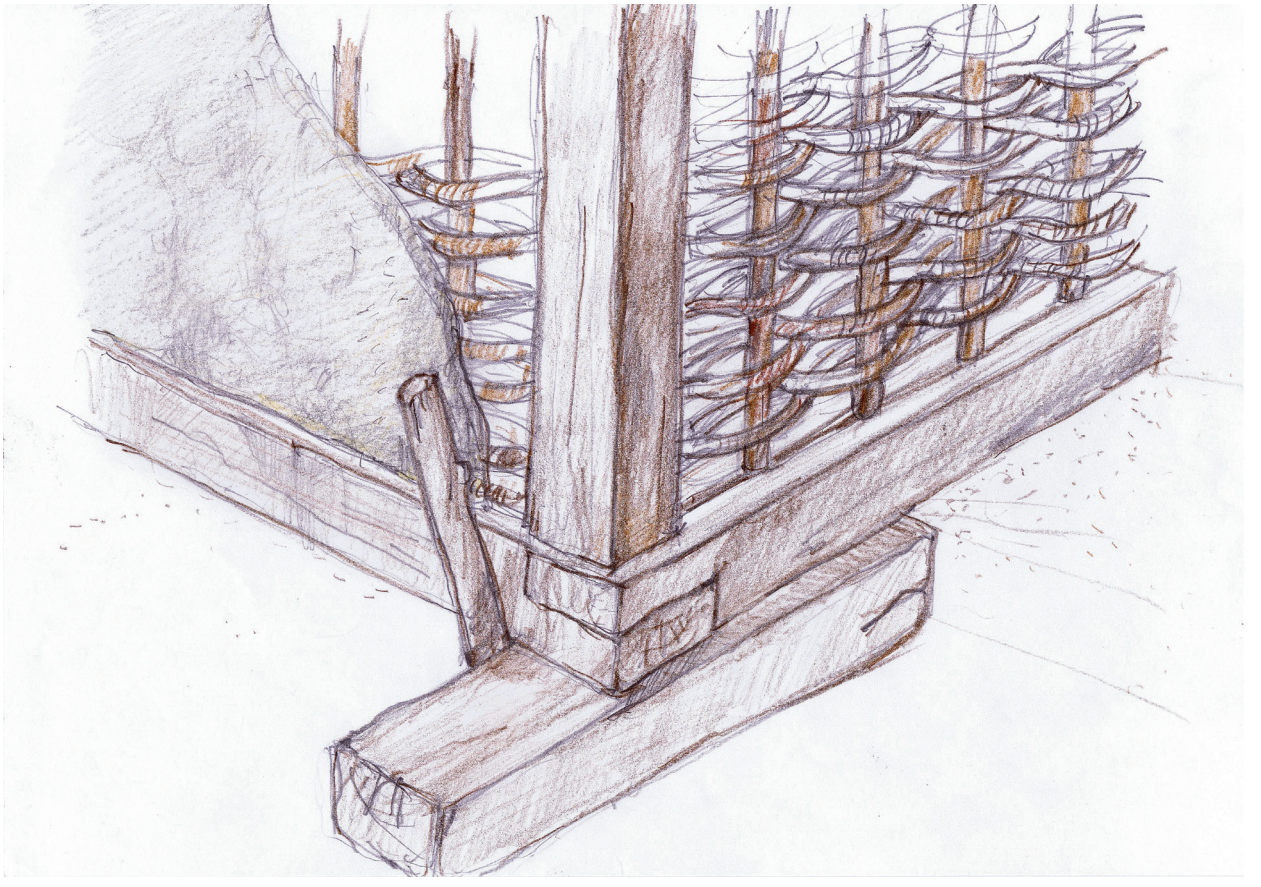
Zaobserwowane na całym badanym terenie nagromadzenie reliktów drewnianych wskazywało niezbicie na zagęszczenie i przestrzenne przenikanie się zabudowy różnego typu: mieszkalnej, gospodarczej i pomocniczej.

Osobnym zagadnieniem – i zarazem wyjątkowym doświadczeniem badawczym – były rozpoznania i dokumentacja dobrze zachowanych konstrukcji plecionkowych. Ten sposób budowania charakteryzuje niezwykła elastyczność, co wpłynęło na uniwersalność i powszechność jego stosowania. Plecionek używano jako wypełnienia pól w konstrukcji szachulcowej, które następnie oblepiano gliną, oraz jako samodzielne konstrukcje, nie wyłączając całych płaszczyzn ścian obiektów.

Na placu Szczepańskim mieliśmy przede wszystkim do czynienia z pozostałościami plecionkowych ogrodzeń i zagród dla zwierząt hodowlanych. Witki (wiklinowe, wierzbowe, sosnowe?) i grube gałęzie oplatane były precyzyjnie i naprzemiennie wokół pionowo wbitych grubych kołków, tworząc konstrukcje o zgeometryzowanych kształtach: prostokątne półokrągłe lub okrągłe.

Rozczytanie stratygraficzne takich konstrukcji niejednokrotnie wskazywało na kilka faz ich przebudowy bądź napraw lub dublowanie starszej konstrukcji równolegle doplataną warstwą plecionki, wykonaną w oparciu o rząd nowych kołków.

Czytelne były również wtórne doplatania kolejnych ścianek w celu podziału starszych zagród na mniejsze lub

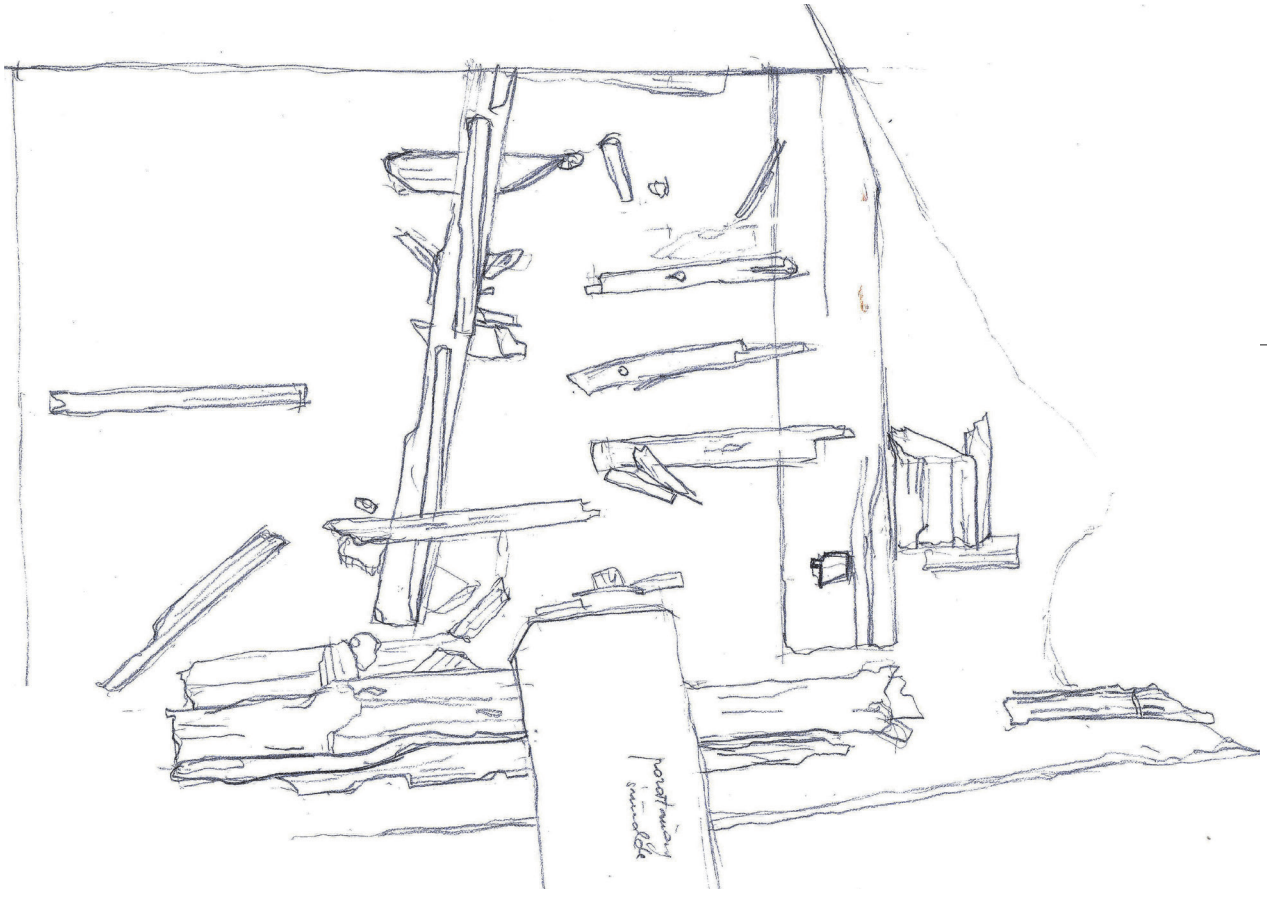
Terenowy szkic rekonstrukcyjny narożnika obiektu o konstrukcji szachulcowej, opracowany na podstawie odsłoniętych reliktów, oprac. Anna Bojęś-Białasik, 2009

dobudowy nowych aneksów. Jedną z najciekawszych i największych zarazem konstrukcji ujawnionych podczas badań była, bez wątpienia moszczona drewnem, droga, której relikty zachowały się na przestrzeni całego badanego obszaru.

Szerokość tego średniowiecznego traktu, przebiegającego na linii północny wschód – południowy zachód, wynosiła pierwotnie około 3 m. Taki wniosek wyciągnięto na podstawie wymiarów zachowanego, choć nieco już uszczuplonego działaniem czasu pasa drogi, którego szerokość oscylowała w granicach około 2,6 m. Konstrukcja traktu składała się z dwóch podłużnych rzędów legarów, na których poukładano równolegle szerokie deski. Całość ułożona była na podsypce z piasku.

Stan zachowania tego zabytku należy uznać za dobry, biorąc pod uwagę jego niską pozycję stratygraficzną (ciężar nawarstwień) oraz funkcję użytkową pełnioną przez dłuższy okres. Dobrze czytelne były poszczególne deski traktu o szerokości około 40 cm, uszkodzone przede wszystkim na obydwu krańcach, czyli w miejscach podparcia na legarach. Umacnianie nawierzchni ulic, traktów i ścieżek dla pieszych za pomocą konstrukcji drewnianych ma w historii rozwoju miast średniowiecznych dosyć długą tradycję. Tego typu późnośredniowieczne moszczenia traktów znane są ze starszych odkryć archeologicznych z Krakowa oraz z badań archeologicznych prowadzonych współcześnie w innych miastach na terenie Polski i Europy[17].

[17] Najwcześniejszych odkryć tego typu drewnianych konstrukcji nawierzchni dróg dokonano w Krakowie u schyłku XIX w. w związku z rozkopywaniem ulic przy zakładaniu kanalizacji. Władysławowi Łuszczkiewiczowi zawdzięczamy informację, że „Na ul. św. Jana od Rynku odkopano bruk kamienny, który miał długość kilkudziesięciu kroków, ale zamieniał się niespodziewanie w pomost drewniany, kładkę utworzoną z dylów sosnowych ociosanych siekierą [podkr. autorki], szerokich na 25 do 35 centimetrów, grubszych 20–25 cm układanych poprzecznie do kierunku ciągnącej się ulicy, a spoczywających na legarach niezwykle długich, sosnowych lub dębowych i przymocowanych kołkami. (…) Podobne pomosty odnaleziono w ulicy: Szpitalnej (niektóre dyle sosnowe odróżniały się kolosalnymi rozmiarami i zdrowiem przez czas nietkniętym; w ciągu ul. Józefa w kierunku Skałki (bruk drewniany sosnowy, z okrajków brzuchem do góry zwróconych, układanych szczelnie obok siebie na podkładach z okrąglaków dochodzących czasem do 40 cm średnicy). Pomost ten skręcał w kierunku ulicy Szerokiej czyli do Starej Wisły. Pomost był pod dawnym brukiem". Cyt. za: Łuszczkiewicz W.: *Najstarszy Kraków na podstawie badania dawnej topografii*. „Rocznik Krakowski" 1899, t. 2, s. 19. Przedstawiona interpretacja i datowanie przedstawionych odkryć z XIX w. w publikacji Dariusza Niemca, zob. Niemiec D.: Bruki na placach i ulicach średniowiecznego zespołu miejskiego Kraków–Kazimierz–Kleparz. W: *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i wczesnonowożytnego miasta Europy Środkowej*. Wratislavia Antiqua, t. 13. Wrocław 2011, s. 275–276. W 1897 r. na ul. św. Jana w czarnej

Terenowy szkic sytuacyjny odsłoniętych reliktów drewnianych, oprac. Anna Bojęś-Białasik, 2009

organicznej warstwie odkryć miano chodniki biegnące wzdłuż ścian (Leńczyk G.: *Pod brukiem Rynku Głównego w Krakowie*. „Biuletyn Krakowski" 1959, t. 1, s. 44, 46). W nieco innym miejscu, u zbiegu ulic św. Jana i Pijarskiej, pod brukiem odkrytym na głębokości 2 m odsłonięto warstwę kulturową, a w jej spągu na głębokości 2,95 m pomost z drewnianych belek (*ibidem*, s. 44). W 1931 r. przy północno-zachodnim narożniku Sukiennic, w rejonie tzw. Syndykówki, w późnośredniowiecznej organicznej warstwie kulturowej zalegającej na głębokości 300–390 cm poniżej poziomu najstarszego bruku (na głębokości 200–230 cm) odkopano rodzaj pomostu osadzonego na trzech palach dębowych o średnicy 18–20 cm, wbitych w calcowe podłoże (*ibidem*, s. 31, rys. 2; Jamka R.: *Kraków w pradziejach*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 48–49). W 1944 r. Gabriel Leńczyk po północno-wschodniej stronie Rynku, w obrębie organicznej warstwy z monetami Wacława II Czeskiego (1300–1305), odkrył pozostałości trzech drewnianych „chodników", ułożonych z podwójnych i potrójnych pni, zabezpieczonych przeciw rozsuwaniu się wbitymi słupami (Leńczyk G.: *Pod brukiem*…, s. 38, rys. 4:2; Jamka R.: *Kraków*…, s. 46, ryc. 18, 19). W 1962 r. w południowej i w południowo-wschodniej części Rynku natrafić miano na drewniane pomosty-chodniki oraz specjalne wzmocnienia i obudowy ciągów komunikacyjnych (Radwański K.: *Prace badawcze prowadzone w 1962 r. na terenie Krakowa*. „Materiały Archeologiczne" 1964, t. 5, s. 232). Tego typu moszczone konstrukcje ulic zostały też znakomicie rozpoznane w badaniach archeologicznych przeprowadzonych na terenie średniowiecznego Wrocławia, gdzie natrafiono na różnego rodzaju drewniane ciągi komunikacyjne związane z początkami i kolejnymi etapami funkcjonowania miasta lokacyjnego (zob. Jaworski K.: Późnośredniowieczne budownictwo drewniane we Wrocławiu. W: *Mediaevalia archaeologica*. T. 1. Praha–Wrocław 1999, s. 76–77, ryc. 16; *Ulice średniowiecznego Wrocławia*. Red. J. Piekalski, K. Wachowski. Wratislavia Antiqua, t. 11, Wrocław 2010; Konczewski P., Piekalski J.: The streets of medieval Wrocław – methods of construction and functions. W: *Ulica, plac i cmentarz*…, s. 155–162). Na terenie Górnego Śląska najlepiej zachowane moszczone drewnem ulice zostały odkryte na odcinku o długości ponad 40 m w obrębie reliktów wczesnopiastowskiego grodu na Ostrówku w Opolu (Bukowska-Gedigowa J., Gediga B.: *Wczesnośredniowieczny gród na Ostrówku w Opolu*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1986, s. 89–98, 193–195, 238–241, 268–271, 292–293; tabl. I, V; Jaworski K.: Wczesne średniowiecze. W: *Archeologia Górny Śląsk*. Red. E. Tomczak. Katowice 2013, s. 186, ryc. 16, 18). Odkrywane we wzmiankowanych miastach śląskich pozostałości traktów komunikacyjnych, zachowane w postaci fragmentów o różnej wielkości i zróżnicowanym stanie zachowania, prezentowały niekiedy zaawansowane technicznie rozwiązania konstrukcyjne. Niektóre drogi wyposażone były w drewniane krawężniki i biegnące wzdłuż traktu rynsztoki. Drewniane drogi albo moszczenia traktów drewnem znane są również z badań archeologicznych z innych ośrodków miejskich Europy Środkowej i Wschodniej, a potwierdzone są już od okresu wczesnego średniowiecza. Bez wątpienia najbardziej spektakularnym przykładem tego typu moszczonych nawierzchni ulic, i to w skali nieporównywalnej do całej średniowiecznej Europy, są odkrycia dokonane w nerewskiej dzielnicy Nowogrodu Wielkiego, gdzie na długości 160 m odsłonięto 28 kolejnych poziomów tzw. Wielikiej ulicy (zob. Колчин Б.А., Янин В.Л., Ямщиков С.В., Рюмин А., Дорофеев А.: *Древний Новгород. Прикладное искусство и археология*. Москва 1985, s. 8–9, 13, 17, il. 1, 3, 5). Najstarsza moszczona nawierzchnia tej ulicy jest datowana

Obiekt o konstrukcji plecionkowej – iluminacja z kodeksu Tacuinum Sanitatis*, Lombardia, schyłek XIV w., Biblioteca Casanatensis w Rzymie; reprod. za: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Tacuinum_sanitatis_-_Casanatense_4182 [dostęp: 1 października 2015 r.]*

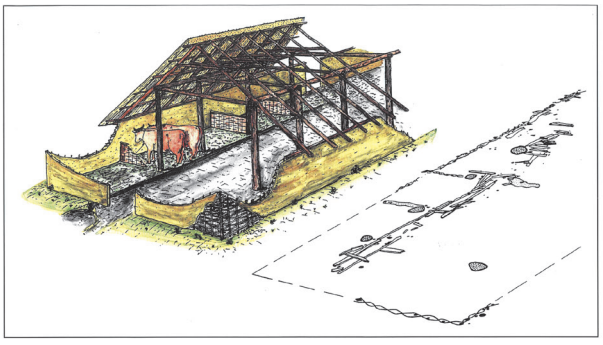

Plecionkowa konstrukcja ogrodzenia pastwiska – iluminacja z kodeksu Brevarium Grimani*, Alexandre Bening, Simon Bening, Gerard Horenbout i Gerard David, ok. 1515–1520, Biblioteca Nazionale Marciana w Wenecji, Cod. Lat. I, 99; reprod. za: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Breviarium_Grimani_-_Juli.jpg [dostęp: 1 października 2015 r.]*

dendrochronologicznie po 953 r., a najmłodszy poziom należy datować po 1462 r. (Poppe A.: Nowogród Wielki. W: *Słownik starożytności słowiańskich*. T. 3. Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 422). Ulice średniowiecznego Nowogrodu miały szerokość od 3,5 do 4,5 m i były moszczone bierwionami układanymi w poprzek na trzech równoległych do siebie legarach. Na podstawie analiz dendrochonologicznych można stwierdzić, że ulice moszczono tam na nowo co 18–20 lat, nie zrywając starej nawierzchni. Również bardziej na zachód, w Bazylei, na terenie dzielnicy Petersberg ujawniono relikty wczesnej zabudowy drewnianej o zwartym charakterze, datowanej na XI w., której towarzyszyły wąskie ulice moszczone drewnem. Zaskakująco podobną do krakowskiej konstrukcję drewnianej drogi zrekonstruowano na podstawie badań archeologicznych reliktów domów z wczesnomiejskiej osady targowej w Haithabu koło Szlezwiku. Identyczna konstrukcja drogi, której nawierzchnię tworzył rząd szerokich desek, posiadała dodatkowe kotwienie legarów w gruncie za pomocą głęboko wbitych kołków (Piekalski J.: *Wczesne domy mieszczan w Europie Środkowej. Geneza, funkcja, forma*. Wrocław 2004, s. 20–39). Relikty traktu drożnego o konstrukcji drewnianej zostały ujawnione podczas badań archeologicznych na Rynku Głównym w Krakowie w tzw. krzyżu kramów i datowane na ok. połowę XIII w., (Dryja S., Głowa W., Niewalda W., Sławiński S.: *Rynek krakowski po lokacji – główne kierunki rozwoju bloku* śródrynkowego. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 2010, z. 28 cz. 1, s. 107. Red. nauk. E. Firlet). W ostatnich latach pozostałości drewnianych dróg odkryto także podczas badań archeologicznych towarzyszących pracom remontowo-budowlanym m.in. w Lelowie, Bydgoszczy, Grudziądzu, Lęborku i Gliwicach, lecz dopiero publikacja wyników tych badań pozwoli w przyszłości na ich wykorzystanie dla celów analizy porównawczej. Zagadnienie m.in. konstrukcji i użytkowania dróg w miastach Europy Centralnej przedstawił także Jerzy Piekalski, zob. Piekalski J.: *Praga, Wrocław, Kraków. Przestrzeń publiczna i prywatna w czasach średniowiecznego przełomu*. Wrocław 2014.

Plecionkowa konstrukcja ścian zagrody dla zwierząt i płotu – iluminacja z kodeksu Les Très Riches Heures du duc de Berry*, bracia Paul, Jean i Herman de Limbourg, 1410–1411, Musée Condé w Chantilly; reprod. za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Bardzo_bogate_godzinki_księcia _de_Berry#/media/File:Les_Tres_Riches_Heures_du_duc_de_Berry_fevrier.jpg [dostęp: 1 października 2015 r.]*

Rekonstrukcja obory o ścianach w konstrukcji szachulcowej; reprod. za: Siegmüller A.: Die Ausgrabungen auf der frühmittelalterlichen Wurt Hessens in Wilhelmshaven. Siedlungs- und Wirtschaftsweise in der Marsch. *Studien zur Landschafts- und Siedlungsgeschichte im südlichen Nordseegebiet, Bd. 1. Leidorf 2010, S. 60, Abb. 40*

Fragment plecionkowej zagrody dla zwierząt lub ogrodzenia, fot. Anna Bojęś-Białasik, 2009

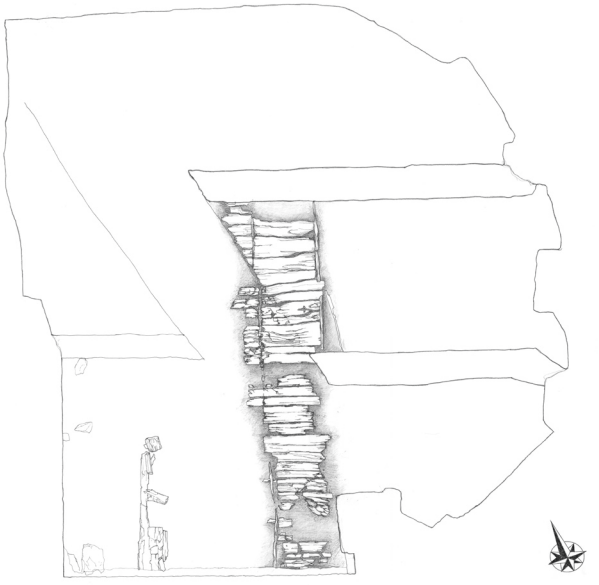

Przykładowy plan konstrukcji plecionkowych odsłoniętych w sondażu archeologicznym, oprac. Anna Bojęś-Białasik, 2009

Detale płotków plecionkowych o zdublowanych konstrukcjach, fot. Anna Bojęś-Białasik, 2009

Najczęściej są to jednak drogi konstruowane z równolegle układanych ociosywanych belek, co dawało ostatecznie trakt drogowy mniej podatny na zniszczenia, ale o nierównej powierzchni użytkowej. Zastosowanie płaskich i szerokich desek – stwierdzone na badanym obszarze placu Szczepańskiego – tworzyło natomiast w miarę gładką nawierzchnię użytkową, adekwatną do potrzeb i sposobów jej wykorzystania w warunkach miejskich. Najbardziej zaawansowane technicznie rozwiązania nawierzchni drewnianych, które przybierały formy pomostów, miały legary, dodatkowo stabilizowane w gruncie

Dokumentacja odkrytych reliktów drogi moszczonej drewnem w obrębie wykopu archeologicznego pod fontannę na placu Szczepańskim, oprac. Anna Bojęś-Białasik, 2009

Widok wykopu podczas eksploracji w ramach systematycznych badań archeologicznych. Widoczne odsłonięte in situ relikty drogi moszczonej drewnem, fot. Anna Bojęś-Białasik, 2009

Dokumentacja południowego fragmentu drogi moszczonej drewnem, oprac. Anna Bojęś-Białasik, 2009

za pomocą pionowo wbitych słupów[18]. Wybór konkretnego rozwiązania konstrukcyjnego zależał od różnych czynników, m.in. od cech samego podłoża[19]. Odkrycie na terenie placu Szczepańskiego nawierzchni drogi o charakterze pomostu, aspirującej – na co wskazują jej parametry – do roli trwałej i wygodnej nawierzchni komunikacyjnej o szerokim zakresie użytkowania, wyznacza także interesujący wątek dyskusji nad aspektem urbanistyczno-funkcjonalnej kompozycji kwartału miasta związanego z kościołem św. Szczepana, a także socjotopografii tej przestrzeni. Wydaje się, że nawet nie wyciągając zbyt daleko idących wniosków, można zauważyć, że owa droga była po prostu poprzeczną ulicą prostopadłą względem linii obecnych ulic św. Tomasza i Szczepańskiej, przecinającą kwartał terenu i dzielącą go na dwie różne strefy użytkowania. Jej usytuowanie zdaje się wskazywać, że przebiegała wydłuż zachodnich krańców cmentarza parafialnego, oddzielając go oraz całą otoczoną murem strefę kościoła św. Szczepana od zabudowy mieszkalnej. Parametry ulicy sugerują, że jako trakt lokalny była prawdopodobnie równorzędna ze wspomnianymi powyżej ulicami ograniczającymi dawny kwartał z kościołem. Natomiast na wybór konstrukcji jej nawierzchni miał, być może, wpływ fakt lokalizacji w bezpośrednim sąsiedztwie Rynku Głównego. Droga uległa jednak znacznym odkształceniom przede wszystkim pod wpływem użytkowania oraz ciężaru późniejszych nawarstwień, które ją przykrywały, co znalazło odzwierciedlenie w mocno pofałdowanej nawierzchni zachowanej wstęgi traktu.

Na jednym z najniższych poziomów eksploracji ujawniono negatywy dwóch niewielkich obiektów o kwadratowych planach, z zachowanymi, utrwalonymi w piasku, calcowymi odciskami drewnianych cembrowin. Szerokie

[18] Piekalski J.: *Praga, Wrocław, Kraków*…, s. 191–199.
[19] *Ibidem*, s. 198.

Południowy odcinek odkrytej drogi moszczonej drewnem, widok od północy, fot. Anna Bojęś-Białasik, 2009

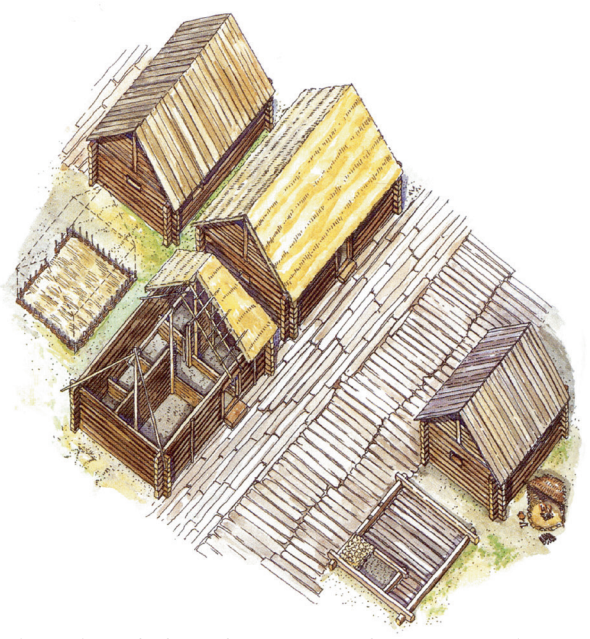

Detale konstrukcji drogi moszczonej drewnem, fot. Anna Bojęś-Białasik, 2009

deski poszczególnych boków łączone były w narożach prawdopodobnie na zrąb[20].

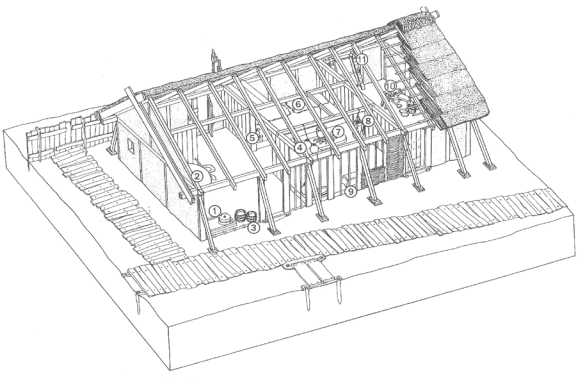
Wyjątkowa skala ujawnionych podczas badań na placu Szczepańskim reliktów drewnianych daje wyobrażenie o wysokiej intensywności i sposobie zagospodarowania tego terenu w późnym średniowieczu, pomimo że regularnej eksploracji

Rekonstrukcja zabudowy i drogi moszczonej drewnem we Wrocławiu, rysunek według Czesława Lasoty; reprod za: Polska. Dzieje cywilizacji i narodu. Monarchia Piastów 1038–1399. *Warszawa–Wrocław 2003, s. 30*

podlegała tylko niewielka jego część, a mianowicie przestrzeń przewidziana do zabudowania podziemną kubaturą maszynowni obsługującej znajdującą się na powierzchni fontannę. Usytuowanie reliktów właściwie dowodzi ciasnoty przestrzennej, która charakteryzowała to miejsce. Różnorodność odsłoniętych konstrukcji złożyła się jednak na dosyć spójny obraz badanej przestrzeni zarówno pod względem

[20] Były to prawdopodobnie relikty latryn, za czym przemawia ich usytuowanie w obrębie zapleczy dawnych działek. W Krakowie najlepiej rozpoznaną konstrukcją tego typu jest latryna datowana dendrochronologicznie po 1382 r., która została odsłonięta na dziedzińcu Collegium Wróblewskiego, zob. Niemiec D.: *Archäologische Grabungen im Bereich des Wróblewski-Collegium der Jagiellonen Universität in Kraków in den Jahren 2003–2005*. „Recherches Archéologiques Nouvelle Serie" 2009, t. 1, s. 349–355; ryc. 3–5. Podobną średniowieczną konstrukcję o kwadratowym planie i drewnianej cembrowinie odkryto także podczas badań archeologiczno-architektonicznych na dziedzińcu kamienicy przy ul. Dominikańskiej 1 w Krakowie. Zachowane dolne partie cembrowiny wykonane były z grubych desek, łączonych w narożach na prosty zrąb. Wypełnisko cembrowiny wskazywało, że przynajmniej w końcowej fazie działania był to szacht latryny. Prócz tego na dziedzińcu wspomnianej kamienicy odsłonięto także relikty innych konstrukcji drewnianych: budynku szkieletowego, zagród plecionkowych, legary moszczonego chodnika, pozostałości drewnianego kanału i rury ściekowej, datowanych na wiek XIV, oraz relikty drugiej latryny, datowanej na wiek XV. Wyniki badań zawarte w dokumentacji: Bojęś-Białasik A., Niemiec D.: „Wyniki ratowniczych badań archeologicznych i nadzorów w kamienicach przy ul. Dominikańskiej 1–3 oraz na terenie posesji przy ul. Dominikańskiej 1 w Krakowie w latach 2011–2013". Kraków 2014, mps w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie.

Haithabau. Dom z wczesnomiejskiej osady targowej, *według Schietzela i Elsnera; reprod. za: Piekalski J.:* Wczesne domy mieszczan w Europie Środkowej. Geneza, funkcja, forma. *Wrocław 2004, ryc. 4*

Negatyw drewnianej cembrowiny obiektu utrwalony w calcu, fot. Anna Bojęś-Białasik, 2009

Ślady dwóch obiektów o drewnianych cembrowinach utrwalone w calcu, fot. Anna Bojęś-Białasik, 2009

funkcjonalno-architektonicznym, jak i przestrzennym, który dopełnić mogą informacje płynące z analizy odnalezionych zabytków ruchomych. Ciekawym i wartym kontynuacji wątkiem ówczesnych badań są stwierdzone analogie do innych konstrukcji, przede wszystkim XIV-wiecznych kramów drewnianych, których relikty odkryto podczas badań w roku 2004 w zachodniej części płyty Rynku Głównego. Warto także zwrócić uwagę na fakt, że w Krakowie do tej pory jeszcze nigdy nie rozpoznano na taką skalę różnego typu konstrukcji i układów zabudowy drewnianej, charakterystycznej dla zaplecza średniowiecznej działki mieszczańskiej. Bieżące obserwacje i konkluzje, wzbogacone o wyniki badań reliktów konstrukcji drewnianych ujawnionych podczas badań archeologicznych w innych częściach miasta, dają podstawę do analiz porównawczych i podjęcia prób ich usystematyzowania, co z kolei stanowi ciekawy materiał do publikacji o charakterze monograficznym.

The Relics of Late Medieval Wooden Structures Discovered During a Survey in Szczepański Square in 2009

The archaeological survey carried out in Szczepański Square in Kraków in 2009 revealed the relics of several structures, including the remains of St Stephen's Church, the Jesuit College, limestone cobbles, and numerous Late Medieval wooden structures. The latter objects were mostly relics of outbuildings situated at the back of burgher houses to the west of the church. The survey revealed the remains of ground beams of frame buildings, the plaited elements of pens and fences, and a long stretch of road surfaced with timber. Also, two objects laid out on a square plan and fitted with wooden casings (presumably earth closets) were discovered on one of the lowermost levels of exploration, preserved in the form of negatives impressed in an undisturbed layer of sand. The construction of a Jesuit college at the turn of the sixteenth and seventeenth centuries, which consisted in the conversion of the burgher houses in the corresponding plots as well as the other structures thereat (including the Chapel of SS Matthias and Matthew and the presbytery) into a college complex, changed the functional and spatial layout of the quarter in which St Stephen's Church was located. The discovery of the relics of wooden structures in Szczepański Square has been the most extensive one so far, contributing significantly to the overall picture of Late Medieval structures and forms of architecture in wood connected with the outbuildings of burgher houses, which has been particularly scarce in Kraków.